

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

LEGAL ADJUSTING OF SPONSORSHIP BY THE STATE OF SMALL ENTERPRISE IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF FINANCIAL CRISIS

Атаманчук Н.І., д.ю.н., доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України

Початок повномасштабної війни на території України, а також ведення активних бойових дій негативно вплинули на функціонування усіх суб'єктів підприємницької діяльності та економіки вцілому. Саме тому державна підтримка суб'єктів малого підприємництва в умовах фінансової кризи є важливим завданням задля забезпечення економічної спроможності нашої країни протистояти викликам війни. Встановлено, що розширення державної фінансової підтримки малого підприємництва в умовах воєнного стану є однією з найактуальніших проблем, які потребують якнайшвидшого вирішення. Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни вимагає подальшого поглиблення реформ на рівні окремих напрямків державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва в нашій державі.

У статті проаналізовано правове регулювання фінансової підтримки державою малого підприємництва в Україні, вивчено положення Законів України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». Визначено, що програмами щодо підтримки підприємництва в Україні є: програма з релокації українських виробництв, які знаходяться у зоні активних бойових дій; програма «Робота, яка передбачає надання грантів для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та навчання, спрямована на активізацію підприємницької діяльності та стимулювання створення робочих місць; програма «Доступні кредити 5–7–9%» та програма «Доступний факторинг»; державна компенсація за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб.

Встановлено, що утворення Ради з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану сприятиме консолідації зусиль держави та бізнесу в умовах воєнного стану, збереженню та розвитку підприємницького потенціалу. Наголошено на необхідності подальшого продовження забезпечення державної підтримки малого підприємництва в Україні, шляхом створення відповідної нормативно-правової бази, фінансово-кредитної та матеріально-технічної підтримки, інформаційного та кадрового забезпечення.

Ключові слова: мале підприємництво, правова основа фінансової підтримки, державна підтримка бізнесу, фінансове законодавство, фінансові правовідносини, податкова політика, система оподаткування, податкове законодавство.

The war beginning is on territory of Ukraine, and also the conducts of active battle actions negatively influenced on functioning of all performers of entrepreneurial activities and economy of vciolomu. For this reason state support of small business entities in the conditions of financial crisis is an important task for the sake of providing of economic feasibility of our country to resist to the calls of war. It is set that expansion of state sponsorship of small enterprise in the conditions of martial law is one of the most actual problems that need the most rapid decision. Providing of steady socio-economic development of country requires the further deepening of reforms at the level of separate directions of public policy in the field of support and development of small and middle enterprise in our state.

In the article the legal adjusting of sponsorship is analysed by the state of small enterprise in Ukraine, position of Laws of Ukraine is studied "About development and state support of small and middle enterprise in Ukraine", "About a state help to the subjects of menage". Certainly, that the programs in relation to support of enterprise in Ukraine are: program from moving of the Ukrainian productions that are in the zone of active battle actions; the program "eWork", that envisages the grant of underbacks for establishment of business, development of enterprise and studies, is sent to activation of entrepreneurial activity and stimulation of creation of workplaces; program "Accessible loans are 5–7–9 percents" and program "Factoring is available"; state indemnification is for employment of the inwardly moved persons.

It is set that formation of Advice on questions support of enterprise in the conditions of martial law will assist consolidation of efforts of the state and business in the conditions of martial law, to maintenance and development of enterprise potential. It is marked the necessity of further continuation of providing of state support of small enterprise for Ukraine, by creation of corresponding normatively-legal base, financial and material and technical support, informative and skilled providing.

Key words: small enterprise, legal framework of sponsorship, state support of business, financial legislation, financial legal relationships, tax politics, system of taxation, tax law.

Постановка проблеми. Початок повномасштабної війни на території нашої держави, а також ведення активних бойових дій негативно вплинули на функціонування та розвиток усіх суб'єктів підприємницької діяльності та економіки вцілому. Перед державою постало завдання реалізації державної політики щодо покращення умов ведення бізнесу, підтримки платників податків, мінімізації негативного впливу наслідків військових дій на суб'єктів господарювання. Саме державна підтримка малого підприємництва в умовах фінансової кризи є важливим завданням задля забезпечення економічної спроможності нашої країни протистояти викликам війни. Урядом було запроваджено низку ініціатив щодо послаблення вимог реєстрації та ведення бізнесу, доступного кредитування, можливості релокації з території, де ведуться активні бойові дії, податкового стимулювання та інших поліпшень, які б дозволити суб'єктам господарювання продовжувати функціонувати та розвиватися.

Аналізуючи дані щодо реєстрації нового бізнесу в Україні за шість місяців від початку повномасштабної війни, Центр розвитку інновацій спільно з Офісом з розвитку підприємництва та експорту та Національним проектом із розвитку підприємництва та експорту Дія.Бізнес [1] зазначають про те, що темп реєстрації нових ФОПів демонструє позитивну динаміку, зокрема з 01.03.2022 по 31.08.2022 було зареєстровано 63 406 ФОПів, що може бути пов'язано з урядовою програмою стимулювання розвитку підприємництва.

Слушною є думка Д. Пілевича про те, що малий бізнес є рушійною силою для розвитку будь-яких економічних відносин, саме за таких обставин дуже важливою є підтримка з боку держави, особливо в кризових ситуаціях, оскільки це дозволить покращити економічну ситуацію як в окремих регіонах, так і в країні загалом [2, с. 112].

Вважаємо, що розширення державної фінансової підтримки малого підприємництва в умовах воєнного стану

є однією з найактуальніших проблем, яка потребує якнайшвидшого вирішення. Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни вимагає подальшого поглиблення реформ на рівні окремих напрямків державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва в нашій державі, серед яких важливе місце належить бюджетній та податковій політиці, удосконаленню чинного законодавства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих питань фінансової підтримки державою малого підприємництва в умовах фінансової кризи здійснили такі українські вчені, як: Бортнік С. [3]; Педченко Н. С., Стрілець В. Ю. [4]; Дикань В., Фролова Н. [5]; Карпенко Л. М., Іжа М. М., Гороховський М. В. [6]; Костенко Ю. О. [7]; Михаліцька Н. Я., Яцик М. Р. [8]; Мельник Т. Ю. [9]; Пілевич Д. [2] та інші. Не зменшуючи вагомості наукових напрацювань учених, зауважимо, що окремі проблемні питання фінансової державної підтримки малого підприємництва в умовах фінансової кризи на сучасному етапі залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого врегулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва в нашій державі визначає Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22 березня 2012 року № 4618-VI [10]. Частиною 1 ст. 15 цього Закону визначено, що державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва включає фінансову, інформаційну, консультативну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримку суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять експортну діяльність, підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу [10]. При цьому, до основних видів фінансової державної підтримки належать: часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами, що надаються на реалізацію проектів суб'єктів малого і середнього підприємництва; часткова компенсація лізингових, факторингових платежів та платежів за користування гарантіями; надання гарантії та поруки за кредитами суб'єктів малого і середнього підприємництва; надання кредитів, у тому числі мікрокредитів, для започаткування і ведення власної справи; надання позик на придбання і впровадження нових технологій; компенсація витрат на розвиток кооперації між суб'єктами малого і середнього підприємництва та великими підприємствами; фінансова підтримка впровадження енергозберігаючих та екологічно чистих технологій; інші види не забороненої законодавством фінансової державної підтримки [10, ст. 16].

Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 1 липня 2014 року № 1555-VII визначає форми державної допомоги суб'єктам господарювання такі як: надання субсидій та грантів; надання дотацій; надання податкових пільг, відстрочення або розстрочення сплати податків, зборів чи інших обов'язкових платежів; списання боргів, включно із заборгованістю за надані державні послуги, списання штрафних санкцій, компенсація збитків суб'єктам господарювання; надання гарантії, кредитів на пільгових умовах, обслуговування кредитів за пільговими тарифами; зменшення фінансових зобов'язань суб'єктів господарювання перед фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування; надання, прямо чи опосередковано, суб'єктам господарювання товарів чи послуг за цінами нижче ринкових або придбання товарів чи послуг суб'єктів господарювання за цінами, вище ринкових; продаж державного майна за цінами, нижче ринкових; збільшення державної частки в статутному капіталі суб'єктів господарювання або збільшення вартості державної частки на умовах, неприйнятних для приватних інвесторів [11, ст. 4].

На сьогодні, програмами підтримки підприємництва в Україні є:

1. Програма з релокації українських виробництв, які знаходяться у зоні активних бойових дій, що регулюється постановою Кабінету Міністрів України «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану» від 17.03.2022 р. № 305 [12] яка передбачає безоплатне перевезення майна підприємств, установ та організацій згідно з переліком, що його формує Міністерство економіки й передає до Міністерства інфраструктури; розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення в разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» від 25.03.2022 р. № 246-р [13], яким затверджено план таких заходів.

2. Урядова програма «Робота – передбачає надання українцям грантів для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та навчання, спрямована на активізацію підприємницької діяльності та стимулювання створення робочих місць, зокрема: мікрогранти для створення власного бізнесу; гранти для розвитку переробного підприємства; державне фінансування закладки саду; кошти для розвитку тепличного господарства; грант на реалізацію стартапу, у тому числі в сфері ІТ; кошти на навчання ІТ-спеціальностям [14]. Реалізацію програми регламентує постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання грантів бізнесу» від 21 червня 2022 р. № 738 [15], якою затверджені: Порядок надання мікрогрантів на створення або розвиток власного бізнесу; Порядок надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства; Порядок надання грантів для створення або розвитку тепличного господарства; Порядок надання грантів на створення або розвиток власного бізнесу учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їх сімей.

Так, від початку дії програми «Власна справа» визначено майже 13 тис. переможців, які отримають від держави мікрогранти на 3 млрд грн. Кошти перераховано на рахунки понад 75% грантоотримувачів для відкриття власної справи або масштабування підприємств, які вже діють [17].

3. Кредитування під 0% в рамках програми «5–7–9», яке регулюється постановою Кабінету Міністрів України «Про надання фінансової державної підтримки» від 24 січня 2020 р. № 28 [16]. Окрім того, Міністерство економіки України спільно з Міністерством фінансів України запустило програму «Доступний факторинг», яка працюватиме в рамках популярної програми «Доступні кредити 5–7–9%» і має посилити державну підтримку українського бізнесу [18].

4. Компенсація за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 331, відповідно якої держава виплачує роботодавцю компенсацію у розмірі мінімальної заробітної плати впродовж 2 місяців [19].

Зауважимо, що з метою консолідації зусиль держави та бізнесу в умовах воєнного стану, збереження та розвитку підприємницького потенціалу, 26 січня 2024 року Указом Президента України № 30/2024 утворено Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану як консультативно-дорадчий орган при Президенті України [20]. Основними завданнями Ради визначено: системний аналіз ситуації щодо забезпечення в умовах воєнного стану права на підприємницьку діяльність, практики формування та реалізації державної політики щодо додержання гарантії права на підприємництво, напрацювання за результатами такого аналізу та внесення на розгляд Президента України пропозицій про можливі шляхи та механізми вирішення проблемних питань; розгляд зако-

нопроектів з питань підприємництва, напрацювання пропозицій з удосконалення законодавства України щодо провадження діяльності суб'єктів господарювання; сприяння налагодженню ефективної взаємодії держави з суб'єктами господарювання, громадськими об'єднаннями, що представляють їх інтереси, поширенню найкращого міжнародного досвіду [20].

Пріоритетними напрямками та інструментами державної підтримки сталого розвитку сектору малого та середнього бізнесу, на думку В. Дикань та Н. Фролової є: урегулювання законодавчих прогалин і лібералізація розвитку сектору малого та середнього підприємництва, спрощення доступу і розширення джерел фінансування в процесі відбудови суб'єктів малого та середнього бізнесу, формування інфраструктурного базису для економічного відродження даного сектору [5].

Т. Мельник також вважає, що основними та найбільш пріоритетними інструментами розвитку економіки в умовах воєнного стану є розробка заходів щодо стабілізації бізнес-клімату та реформування системи державного регулювання підприємницької діяльності. Проблема необхідності стимулювання та забезпечення подальшого розвитку підприємництва актуальна сьогодні в Україні на усіх рівнях: державному, регіональному та безпосередньо у сфері самого бізнесу. Вирішення цієї проблеми відкриває можливості для прискорення процесу відновлення та модернізації економіки й переведення її на інноваційний шлях розвитку, базується на знаходженні найбільш ефективних моделей підтримки підприємств будь-яких розмірів у сучасних реаліях [9, с. 9]. На думку науковця, важливим є створення рівних можливостей для доступу суб'єктів малого, середнього та великого підприємництва до запроваджених Урядом програм підтримки й стимулювання бізнесу під час дії воєнного часу; моніторинг ефективності використання бюджетних коштів, передбачених для виконання зазначених програм; відкритість і прозорість проведення процедур надання державної підтримки [9, с. 9].

Ю. Костенко зазначає, що забезпечення державної підтримки суб'єктів малого підприємництва на сьогодні відбувається за рахунок податкового стимулювання, основною метою якого є збалансування податкового навантаження, що визначено податковим законодавством України та матеріальними можливостями суб'єктів господарювання. На період дії воєнного стану передбачено низку податкових послаблень для фізичних та юридичних осіб – суб'єктів малого підприємництва, які знаходяться на спрощеній системі оподаткування, обліку та звітності [7, с. 104].

Слушною є думка С. Бортнік про те, що мале і середнє підприємство (далі – МСП) є найбільш мобільною частиною економічної системи держави, виконуючи надважливі соціальні функції (забезпечення гнучкості та стійкості економіки, створення робочих місць і зменшення рівня безробіття, забезпечення джерел доходів для значних прошарків населення, здійснення витрат на утримання персоналу і виплату заробітної плати, формування середнього класу суспільства, розвиток людського капіталу, зменшення державних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення вразливих груп населення тощо). При цьому будь-які зрушення у динаміці функціонування МСП суттєво позначаються на результатах сталого розвитку, структурних змінах в економіці, безпеці держави, що підтверджує зростання ролі малого і середнього бізнесу у сьогодишніх умовах розвитку економіки і соціуму загалом [3].

На сьогодні, у складних умовах воєнного стану задля функціонування бізнес-суб'єктів і розвитку національної

економіки в цілому нашою державою ініційовано реалізацію низки заходів з підтримки малого та середнього бізнесу, забезпечення їх стабільної діяльності і відновлення ділової активності. Зокрема, парламентом України ухвалено низку законодавчих змін, метою яких є спрощення ведення бізнесу, сприяння системній сплаті податків, зменшення податкового навантаження та стимулювання ефективної економічної діяльності платників податків у воєнний час. Саме з метою відновлення і забезпечення ефективної та безперебійної роботи економіки держави у період війни, Верховною Радою України ухвалено ряд Законів України, якими внесені зміни, зокрема, і до податкового законодавства.

Саме дослідженню особливостей правового регулювання податкових відносин в умовах воєнного стану, особливих умов оподаткування малого і середнього підприємництва, необхідності податкових стимулів підтримки бізнесу у військовий час присвячений підрозділ 4.4. збірника наукових праць за загальною редакцією О. Кота, А. Гриняка, Н. Міловської, М. Хоменка «Правова система України в умовах воєнного стану» [21].

Висновки. Фінансова державна підтримка малого підприємництва в Україні регулюється Законами України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», «Про державну допомогу суб'єктам господарювання»; постановами Кабінету Міністрів України «Про надання фінансової державної підтримки», «Деякі питання надання грантів бізнесу», «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні» та іншими нормативно-правовими актами. Введення воєнного стану, як особливого правового режиму, зумовили потребу ухвалення нового законодавства щодо відновлення і забезпечення ефективної та безперебійної роботи економіки держави у період війни. Саме тому, важливим є ретельний правовий аналіз прийнятого на сьогодні в Україні законодавства, що регулює сферу розвитку малого і середнього підприємництва, виявлення його недоліків та прогалин, а також проблемних аспектів, що виникають під час його реалізації. Це сприятиме подальшому вдосконаленню функціонування підприємництва у нашій державі, гармонізації правовідносин між його учасниками.

На сьогодні, державними програмами щодо підтримки підприємництва в Україні є: програма з релокації українських виробництв, які знаходяться у зоні активних бойових дій; програма «Робота, яка передбачає надання грантів для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та навчання, спрямована на активізацію підприємницької діяльності та стимулювання створення робочих місць; програма «Доступні кредити 5–7–9%» та програма «Доступний факторинг»; державна компенсація за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб тощо.

Важливим кроком на шляху підтримки підприємництва в Україні може стати новостворений консультативно-дорадчий орган при Президенті України – Рада з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану, мета якого сприяння консолідації зусиль держави та бізнесу в умовах воєнного стану, збереження та розвиток підприємницького потенціалу.

На сьогодні, необхідним є подальше продовження забезпечення фінансової державної підтримки малого підприємництва в Україні, шляхом створення відповідної нормативно-правової бази, фінансово-кредитної та матеріально-технічної підтримки, інформаційного та кадрового забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Український бізнес в умовах повномасштабної війни: аналітика стану за шість місяців. Офіційний веб-сайт Дія Бізнес. URL: <https://business.dia.gov.ua/cases/novini/ukrainskij-biznes-v-umovah-povnomashtabnoi-vijni-analitika-stanu-za-sist-misaciv>
2. Пілевич Д. Державна підтримка розвитку малого бізнесу в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. № 3(27). С. 110–122. [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3\(27\)-110-122](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3(27)-110-122).

3. Бортнік С. Функціонування малого і середнього підприємництва в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. 36. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-46>
4. Державна підтримка розвитку малого підприємництва в умовах євроінтеграційних процесів України : монографія / Педченко Н. С., Стрілець В. Ю. – Полтава: ПУЕТ, 2022. – 250 с.
5. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56>
6. Карпенко Л.М., Іжа М.М., Гороховський М.В. Інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Випуск 33. С. 67–73.
7. Костенко Ю. О. Податкове стимулювання суб'єктів малого підприємництва в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Випуск 6 (46). С. 101–105.
8. Михаліцька Н. Я., Яцик М. Р. Розвиток малого підприємництва в Україні у період воєнного стану: інструменти фінансової та кадрової безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (серія економічна)*. 2023 № 2. С. 45–54.
9. Мельник Т. Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. *Економіка, управління та адміністрування*, 2022. № 2. (100). С. 3–11. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/ema-2022-2(100)-3-11).
10. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>.
11. Про державну допомогу суб'єктам господарювання: Закон України від 1 липня 2014 року № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.
12. Про особливості роботи акціонерного товариства “Укрпошта” в умовах воєнного стану: постанова Кабінет міністрів України від 17 березня 2022 р. № 305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>.
13. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: розпорядження Кабінет міністрів України від 25 березня 2022 р. № 246-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>.
14. eРобота: Гранти від держави на відкриття чи розвиток бізнесу. Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=94321ef8-1418-479c-a69f-f3d0fdb8b977&title=Robota-GrantiVidDerzhaviNaVidkrittiaChIRozvitokBiznesu>.
15. Деякі питання надання грантів бізнесу: постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text>.
16. Про надання фінансової державної підтримки: постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.
17. Власна справа: понад 2 тисячі українців отримують мікрогранти на старт або розвиток бізнесу від держави на 536 млн грн. Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=e66c0081-208b-4985-988b-f3b6d1387c74&title=VlasnaSprava>.
18. Нові можливості для українського бізнесу: запущено програму держпідтримки «Доступний факторинг». Офіційний веб-сайт Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/novi-mozhlyvosti-dlia-ukrainskoho-biznesu-zapushcheno-prohramu-derzhpidtrymky-dostupnyi-factorynh>.
19. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 331. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text>.
20. Про Раду з питань підтримки підприємництва в умовах воєнного стану: Указ Президента України від 26 січня 2024 року № 30/2024. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/302024-49565>.
21. Правова система України в умовах воєнного стану: збірник наукових праць / за загальною редакцією О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської, М. М. Хоменка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 540 с.
22. Інструменти підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні. Грудень 2023 року. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/instrumenty-pidtrymky-biznesu-v-period-voynnoho-stanu-v-ukrayini-hruden>.